

Аккерман в межах військово-ленної системи Османської імперії

Розвиток міст Дністровсько-Дунайського міждріччя кінця XIV – XVIII ст. є важливою, і водночас недостатньо вивченою темою історико-археологічних досліджень. Наприкінці XV ст. із завоюванням міст-фортець Кілії та Білгорода землі між Дунаєм та Дністром зазнали кардинальних змін, більше ніж на три століття поринули в світ східних цивілізацій.

Цей період вивчено надзвичайно нерівномірно. Якщо політична та соціально економічна історія міст зазначеного регіону у складі молдавського князівства та Російської імперії має досить значну історіографічну базу, то османський період практично був позбавлений безпосередньої уваги дослідників, що пояснюється цілою низкою об'єктивних та суб'єктивних обставин, зокрема труднощами опрацювання османських писемних джерел.

Османська імперія, захоплюючи нові землі, впроваджувала там власний адміністративно територіальний устрій з військово-ленною системою.

Військово-ленна система, як характерна ознака османів, і як аналог подібних структур в інших країнах Сходу, остаточно сформувалася в середині XV ст. [4,115]. В її основу була покладена ідея цілковитої власності султана на усю землю, яка була приєднана до імперії. На умовах обов'язкової, а в першу чергу військової служби особисто султану, ленник, або сіпахій (що значить «озброєний воїн на коні») отримував у держави (не у власність) земельний наділ [8, 46].

Османський уряд виділив приблизно половину фонду державних земель для ленної системи землекористування [6, 16]. В залежності від розміру податі, яка збиралася, наділи мали назву займет (приблизно 20-100 тис. акче на рік) або тімар (якщо податі з наділу складає від 3 до 20 тис. акче). Були достатньо великі наділи – хасси, з яких податі перевищувала 100 тис. акче. Але ці наділи отримувала лише вища знать під час активної військової служби [8, 46]. Але саме тімар складав одну із основ не лише військової, а й соціально економічної системи імперії [4, 118]. По суті такий порядок надання землі давав можливість тримати багаточисленну армію при скромних фінансових ресурсах та не досить розвиненій фіскальній системі, щоб обкладати усіх виробників податками та збирати їх повністю [10, 143]. Умовний характер надання дірліків (умовне земельне пожалування за службу в Османській імперії) забезпечував прочну залежність їх утримувачів – сіпахіїв від центрального уряду [6, 17]. Така політика управління впливала на військову активність османів.

В адміністративному відношенні Османська імперія ділилася на бейлербейлікі (з 1590 р. – еялети), які в свою чергу мали у своєму складі декілька повітів, так званих санджаків на чолі із санджакбеями [2, 48]. По

мірі завоювання нових земель виникли ще більш дрібні адміністративно-територіальні одиниці субашлики, а з XVI ст. «нахіє», на чолі з намісниками санджакбея. Їх кордони неодноразово уточнювались та збільшувались за рахунок нових територій [5, 74].

В османській військово-ленній системі Дністровсько-Дунайського межиріччя особливе місце належить Аккерману (суч. м. Білгород-Дністровський). З моменту завоювання міста турецький уряд розглядав його як військово-стратегічний пункт, який виконував роль аванпостного укріплення між областями, що були організовані як санджаки під безпосереднім османським управлінням, та зоною відкритої Священної війни. Крім того, Аккерман був центром контролю за торгівлею на узбережжі Чорного моря. Ймовірно саме цими обставинами пояснюється те, що влада в першу чергу піклувалася про укріплення своїх головних осередків адміністративного керування області. Маючи статус адміністративної одиниці Аккерманський санджак об'єднував значні території між Дунаєм та Дністром [9, 158]. Християнське населення, яке проживало в турецьких округах, називалося райят: в містах – греки, вірмени, молдовани, українці, росіяни, частково болгар; в селах – майже виключно молдовани, українці, росіяни [1, 84].

Після завоювання у 1484 р. Білгородська фортеця з навколишніми територіями в якості субашлику увійшла до складу Сілістрійського санджаку Румелійського бейлербеялика. У 1486 р. під час укладання миру між молдавським господарем Стефаном Великим (1457—1504 рр.) і турецьким султаном Баязидом II (1481—1512 рр.) [3, 37] були встановлені кордони аккерманської землі та прийняті розмежувальні документи [13, 104].

Аккерманський субашлик включав місто Аккерман та його округу. На основі турецьких документів І.Г. Киртоагэ описав його кордон, який проходив від пункту Декілташ (з тюрк. — кам'яна колона) по правому берегу р. Карадере (суч. р. Алкалія) до оз. Ботос (суч. оз. Бурнас). На північному заході він охоплювала форт Юргач (Яні-Хісар) (де була важлива переправа через Дністер) [5, 74].

Саме в цей період - 1486 – 1487 рр., османи провели ремонтні роботи у фортеці [12, 198]. В ній розміщувались турецький гарнізон під головуванням паші, якій здійснював адміністративне управління прилеглими до міста райями. Податки які збиралися з райя йшли на утримання гарнізонів фортеці.

На кінець XVI ст. із розширенням території Сілістрійського санджаку за рахунок нових завойованих територій, постала необхідність створення самостійного санджаку якій об'єднав приднайські землі аж до Польського кордону з центром в Аккермані. Після військової компанії Сулеймана 1538 р. був утворений Аккерманський санджак, який увійшов до складу Румелійського еялету, а у 1590 р. до новоствореної провінції - Очаківський (Силистрійський) еялет [9, 15].

При Сулеймані I (1520—1566 рр.) в адміністративно-територіальній устрій Османської імперії була ведена каза-низше - підрозділ судово-релігійної системи на місцях. Під управлінням кадіїв, які на основі

мусульманського законодавства – шаріату та законоположень турецьких султанів канунів, розглядали справи спадку, купівлі - продажу, за допомогою спеціальних чиновників мухтесибів, призначених на місцях. Вони регулювали торгівельну діяльність, докладали Порті про важливі події які відбувались в межах каз та за їх межами [5, 75].

Каза, як правило, включала декілька нахіє. Аккерманський санджак ділився на три кази на чолі з високооплачуваними кадіями. Розглядаючи турецькі документи, румунський дослідник Максим зауважив, що на півдні Дністровсько-Прутського регіону, де знаходились міста-фортеці з базарами, портами і військовими гарнізонами, кадмії отримували досить високі оклади, приблизно 300 асперів на місяць [13, 798]. Один із них проживав в центрі санджаку і чинив правосуддя в нахіє Аккерман і на території нахіє, яка у XVII ст. називалася Татарбунари.

У XVI—першій половині XVII ст. до складу Аккерманського санджаку входило п'ять нахіє: Аккерман, Татарбунари, Кілія, Ізмаїл та Рені [5, 75].

Повідомлень про населені пункти Аккерманського санджаку дуже мало, тому розвиток його найкраще ілюструє історія самого Аккерману в зазначений період. Місто складалося з двох частин – фортеці і посаду, в якому проживало переважно мусульманське населення [14, 20].

Єдиний детальний опис Аккерману відноситься до середини XVII ст. і належить турецькому мандрівнику Евлії Челебі. В цей час фортеця стала резиденцією «самостійного санджакбея» у Сілістрійському єялеті. За повідомленням Евлія Челебі, гарнізон фортеці нараховував 10 тис. воїнів. Місцеву адміністрацію Аккерману складали комендант, ага азабів (*командир піхоти ополченців*), бешли-ага (*командир легкого кінного війська*), кетхуда сіпахів (*командир воїнів-вершників, які володіли леном*), начальник яничар (*регулярного султанського піхотного війська*), начальник митниці, мухтасіб-ага (*наглядач за цінами на базарах*) та представник духовенства – кадій (*суддя*). Окрім постійного війська, в Аккермані знаходилось 14 тімарів та 6 зеаметів, які отримали від султана землю в межах Аккерманського санджаку. При цьому Е. Челебі зазначає, що «*займитаріоти... сиділи в містах*», а не в своїх маєтках [11, 32-40].

За даними перепису 1574 р. «*Nolu tapu Tahrir defterine gore Akkerman sancagı*», в Аккермані було 24 райони. Із них 20 були мусульманськими, інші чотири – грецькі, вірменські, єврейські та циганські [14, 22]. А в середині XVII ст., за свідченнями Е. Челебі, посад нараховував 30 кварталів, 25 із яких були мусульманськими [11, 38].

Будинки були дерев'яними, двоповерховими, криті тесом, з невеликими двориками із садами та виноградниками. Деякі будівлі (житлові будинки, кофейні) вкриті очеретом. Торгівельні ряди прості без бедестану (критого ринка), з лавками ремісничих цехів усіх видів. Крім того, в торгівельних рядах знаходилась «*одна чудова школа*». І ще 17 початкових шкіл (мектэб) розташовувались в різних частинах міста. Крім того повідомляється про стареньку громадську лазню поблизу Дністра та ще безліч невеликих

домашніх лазень. У східній та північній частинах посаду розташовувались безліч виноградників і садів [11, 38].

В місті було чимало мечетей. Е.Челебі відмітив «одну стареньку і просту на вигляд мечеть султана Баязида», а також мечеть побудовану кримським ханом Менглі-Гіреєм. Окремо була відмічена відбудована мечеть Валіде (матері султана), до якої були приписані ногайці [11, 104-105.].

Таким чином, історичний розвиток Аккерману у складі Османської імперії як окремої одиниці ілюструє процес впровадження в Дністровсько-Дунайському межиріччі централізованого територіально-адміністративного управління з військово-ленною системою. Цей процес був довготривалим та складним. Характеристика джерел показала динаміку розвитку Аккерману від дрібної територіальної одиниці – субашлик до окремого адміністративного центру – санджак.

Література

1. *Батюшков П.Н.* Бессарабия: историческое описание. – СПб.: Товарищество Общественная польза, 1892. – 318 с.
2. *Гасратян М.А., Орешикова С.Ф., Петросян Ю.А.* Очерки истории Турции. – М., 1983. – 162 с.
3. *Гонца Г.В.* Молдавия и османская агрессия в последней четверти XV – первой трети XVI в. – Кишинев: Штиинца, 1984. – 150 с.
4. *Іналджик Г.* Османська Імперія. Класична доба 1300 – 1600 (переклад з англійської О.Галенка)- К., 1998.–286 с.
5. *Куртоагэ И.Г.* Административно-территориальное деление юга Днестровско-Прутского междуречья под турецким владычеством в XVI – первой половине XVII вв. //Социально-экономическая и политическая история Молдавии эпохи феодализма. – Кишинев: Штиинца, 1988.— С. 72 – 82.
6. *Мейер М.С.* Османская империя в XVIII в. Черты структурного кризиса. - М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991. – 261 с.
7. *Паламарчук С.В.* Забытая земля: историческая область Бессарабия. – Одесса: Астропринт, 2008. – 288 с.
8. *Петросян Ю.А.* Османская империя: могущество и гибель. Исторические очерки. – М.: Эксмо, 2003. – 416 с.
9. *Серета А.* Силистренско-Очаковскит еялет през XVIII – нач. на XIX в.: Административно-териториално устройство, селища и население в Северозападного Причерноморие. – София: Дио Мира, 2009. – 262 с.
10. *Хитцель Ф.* Османская империя. – М., Вече, 2006. – 384 с.
11. *Челеби Эвлия.* Книга путешествия.(извлечения из сочинений турецкого путешественника XVII века). – Вып. 1: Земли Молдавии и Украины. – М., Изд-во восточная литература, 1961. – 338 с.
12. *Шлапак Марьяна.* Белгород-Днестровская крепость. - Кишинев, 2001. – 237 с.
13. *Maxim M.* Teritorii românești sub administratia otomana în secolul al XVI //Revista de istorie – București, 1983. - №8. – P. 792 – 806.
14. *Mustafa Işık.* The Sandjak of Akkerman in the XVI. Century // Karadeniz Araştırmaları Merkezi (balkan, kafkas, doğu avrupa ve anadolu incelemeleri dergisi) – KaraM. - Yaz 2008 Sayı 18. – С. 19 – 39.